

Клочков В. В. начальник Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, генерал-майор
<https://orcid.org/0000-0003-4268-8758>

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

У статті розглядається проблема психологічної стійкості військовослужбовців Збройних Сил України. Обґрунтовується актуальність заявленої проблеми, пов'язаної з російсько-українською війною. Розкриваються особливості сучасних бойових дій під час яких психологічна стійкість та бойова активність особового складу є найважливішими складовими, які забезпечують збереження бойової ефективності військ (сил) і досягнення перемоги у сучасному бою. Здійснюється теоретичний аналіз поняття “психологічна стійкість”, визначається його структура та пропонується авторська дефініція. Зазначається, що усі компоненти: емоційний, вольовий та особистісно-професійний у взаємозв'язку створюють підґрунтя для вивчення напрямів забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців. Проведений аналіз психологічної стійкості у межах визначеної мети обумовили його спрямованість на вивчення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій у контексті пошуку ефективних методів її забезпечення.

Ключові слова: психологічна стійкість; структура; бойове завдання; екстремальна ситуація; емоційне напруження; психологічне забезпечення.

Вступ. Сучасна Україна переживає складний та відповідальний етап свого розвитку, пов'язаний з російською агресією, яка кардинально змінила військово-політичну обстановку у світі. Російська Федерація вперше після Другої світової війни відкрито вдерлася на терени незалежної держави з метою порушити її територіальну цілісність та негативно вплинути на збереження її суверенітету. У цьому контексті важливого значення набувають Збройні Сили України на які, відповідно до ст. 17 Конституції України, покладаються оборона нашої держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [1, с. 7]. У свою чергу боєздатність нашого війська у значній мірі залежить від їхнього морально-психологічного стану який, крім іншого, ґрунтується на психологічній стійкості кожного військовослужбовця.

Проблема психологічної стійкості особистості в екстремальних ситуаціях перебуває у сфері дослідження різних наук і передусім психології праці, ергономіки, гігієни праці, медицини. Ця проблема багато у чому є засадничою для розуміння психологічних механізмів ефективності і надійності професійної діяльності військовослужбовців особливо в бойових

умовах. Її аналіз свідчить про те, що вона постійно пов'язана з дією чинників, які створюють екстремальні ситуації. Зазначені чинники достатньо різноманітні. Найбільш поширеними серед них є такі, що можуть ускладнити професійну діяльність військовослужбовців, зокрема – це хронічні психічні перевантаження, небезпеки та часте виникнення непередбачених надзвичайних ситуацій, високий ступінь відповідальності, тривале емоційне напруження тощо.

Діяльність в екстремальних умовах, особливо під час ведення бойових дій, потребує відновлення, зокрема, адаптаційних резервів організму. Психологічна корекція станів, які характеризуються зниженням адаптаційного потенціалу, забезпечує здатність організму адекватно змінювати свої функціональні параметри та зберігати стабільність за різних умов діяльності, що є найбільш характерним показником професійного здоров'я та передумовою забезпечення високої професійної ефективності.

Важливою характеристикою ефективності діяльності військовослужбовців є категорія надійності, яка багато в чому визначається

стійкістю до дій екстремальних чинників і особливо умов сучасного бою. Тому проблема психологічної стійкості військовослужбовців в екстремальних умовах професійної діяльності є засадничою для розуміння психологічних механізмів її ефективності та надійності.

Процес адаптації військовослужбовців до екстремальних чинників і особливо умов сучасного бою є процесом вироблення оптимальної стратегії професійної діяльності, спрямованої на формування психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій. У цьому контексті інтеграція досягнень психології та суміжних наук надає можливість застосувати різноманітні методи забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців: психологічні, соціально-психологічні, педагогічні, аутопсихологічні тощо [2, с. 1]. Водночас необхідно розробити алгоритм ефективного застосування цих методів, який, враховуючи специфіку професійної діяльності військовослужбовців, дозволить би забезпечити їхню психологічну стійкість до екстремальних ситуацій. При цьому необхідно визначити критерії, показники та рівні оцінки ефективності кожного з них. Відтак стан психічного здоров'я військовослужбовців та успішність їхньої професійної діяльності є найважливішими при визначенні цих параметрів.

Теоретичне підґрунтя. Сучасна російсько-українська війна актуалізувала питання глибокого переосмислення існуючих методик визначення бойових можливостей підрозділів військ (сил) засвідчила явища неповного врахування впливу підсистеми морально-психологічного забезпечення на загальні показники бойових можливостей, що впливає на якісне виконання бойових завдань. Необхідність врахування та оцінки засадничих психологічних чинників, зокрема – психологічної стійкості військовослужбовців Збройних Сил України під час ведення бойових дій, з одного боку, та неповне врахування впливу підсистеми морально-психологічного забезпечення на загальні показники бойових можливостей, з іншого,

обумовлюють актуальність дослідження сутності і структури психологічної стійкості військовослужбовців до виконання бойових завдань. Зважаючи на вищезазначене теоретичне підґрунтя нашого дослідження складають праці:

– В. Стасюка, В. Ягупова та групи науковців, які виокремили залежність боєздатності особового складу від рівня сформованості мотивації та психологічної стійкості [3].

– Г. Давидова, М. Бочарова [4], О. Блінова, О. Кокуна, В. Клименка, М. Варія, Ю. Московчука та ін., які обґрунтували, що врахування психологічної стійкості військ у бойових умовах можливе за допомогою методик контролю морально-психологічного стану, психологічної стійкості особового складу та прогнозування бойових психогенних втрат [4]. Проте, на тлі достатньо вичерпної теоретичної і практичної розробленості визначених методик має місце певна непогодженість та, у деяких випадках – суперечність, стосовно співвідношення засадничих понять. До цього часу в Збройних Силах України жодна методика не визначена нормативною, що за твердженням О. Іллюка зумовлено: складністю проведення досліджень фахівцями без спеціальної підготовки; недостатньою системною структурованістю чинників; відсутністю аргументації для визначення ваги чинників; тривалістю проведення досліджень та розрахунків [5].

– Г. Горелова, В. Невмержицького, О. Охременка та Ю. Ярошок, які розглядають теоретичні і практичні засоби адаптації військовослужбовців до екстремальних умов несення військової служби. При цьому процес адаптації до екстремальних умов діяльності досліджується на різних рівнях: фізіологічному (біологічному), психофізіологічному, психологічному та психічному, соціально-психологічному, з позиції формування та функціонування гомеостатичних станів, які дозволяють досягти максимальної ефективності психофізіологічних функцій і поведінкових реакцій. Проблеми адаптації у тій чи тій мірі також розглядалися у працях таких

науковців як Н. Агаєв, Ю. Александровський, Ф. Березін, В. Бодров, С. Василенко, Ю. Ільченко, О. Кокун, М. Корольчук [6], В. Стасюк [3], О. Хайрулін, В. Чорний [6] та ін.

– І. Аршави, М. Бочарова, О. Донця, К. Кіма, С. Лисюка, Д. Шміголя, які розглядають психологічну стійкість особистості в екстремальних умовах;

– А. Сірого, О. Кальчука та ін., які досліджують мотивацію особистості до діяльності в екстремальних умовах.

– В. Кравченко, М. Зівзаха, С. Миронця, В. Садкового, О. Тімченко, які аналізують негативні стани особистості після впливу екстремальної ситуації [7].

Під час аналізу проблеми психологічної стійкості також були розглянуті основні погляди на визначення стійкості до стресу в інтерпретації В. Мільмана, В. Норахідзе, R. Cattell, J. Guilford, П. Фрес та ін., а також напрямів, які досліджують стійкість до стресу (традиційно-аналітичний, системно-регулятивний, системно-структурний); основні групи умов, що впливають на рівень психологічної стійкості.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу психологічної стійкості військовослужбовців до виконання бойових завдань, визначення її структури та розроблення авторської дефініція у контексті пошуку ефективних методів її забезпечення.

Методи дослідження: Методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дозволило забезпечити достовірність отриманих результатів, досягнення сформульованих мети і завдань дослідження.

Загальнонаукові методи – аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, порівняння і формалізація, дозволили дослідити загальні тенденції розвитку поняття “психологічна стійкість”.

Серед спеціальних методів, які були використані під час дослідження, відзначимо: спостереження, анкетування; аналіз спеціальної літератури, експертні оцінки тощо.

Результати та обговорення.

Ефективне виконання бойових завдань з мінімальними втратами – одне з головних завдань військ (сил). Сучасна бойова діяльність пов’язана з великими фізичними та психічними навантаженнями, які дестабілізують психіку військовослужбовців, знижують її ефективність, що негативно позначається на результатах виконання завдань за призначенням загалом.

Сучасна російсько-українська війна потребує високої підготовки та професіоналізму військовослужбовців, висуває більш високі вимоги до формування стійкості складних навичок, умінь та інших психічних утворень, їхнього підтримання тривалий час і за різних умов. Зважаючи на це виникає актуальна проблема аналізу та врахування різноманітних чинників, які впливають на психологічну стійкість особового складу під час бойових дій.

У бойовій обстановці психіка військовослужбовця зазнає безліч різноманітних впливів. Одні з них сприяють мобілізації та концентрації фізичних та духовних можливостей людини, підвищенню бойової активності, хоробрості, самовідданості. Інші, навпаки, дезорганізують бойову діяльність військовослужбовців, блокують доступ до наявних резервів організму, дестабілізують роботу нервової системи та психіки. Треті не мають помітного впливу на бойову поведінку.

Зважаючи на вищезазначене чинники, які впливають на психіку військовослужбовців, умовно можна розділити на соціальні та бойові.

У бойовій обстановці соціальні чинники мають вирішальний вплив на військовослужбовців, оскільки є підґрунтям для формування широких соціальних мотивів їхньої поведінки та міцних бойових установок. Досвід показує, що характер бойових дій військовослужбовців (активний, пасивний, самовідданий тощо) багато у чому залежать від ставлення народу до війни, від рівня її популярності у свідомості мас. Образ війни у свідомості громадян набуває певного

емоційного забарвлення залежно й від того, наскільки успішно, на чий території ведуться бойові дії та яка частина населення країни фізично та психологічно бере у них участь. Ставлення народу до війни впливає бойову активність військовослужбовців трояко.

По-перше, завдяки роботі механізмів психічної індукції, навіювання, наслідування, військовослужбовці засвоюють панівний настрій у суспільстві, формують відповідні настанови та мотиви бойової поведінки. Суспільно-історична практика свідчить, що жоден ентузіазм в збройних силах неможливий, якщо його не буде на Батьківщині. При цьому необхідно мати на увазі психологічну закономірність яка полягає у тому, що підґрунтям переможних воєн є ідеї зрозумілі та близькі серцю кожного військовослужбовця.

По-друге, бойова готовність військовослужбовців великою мірою визначається ставленням народу до власних збройних сил. Ця закономірність також підтверджується суспільно-історичною практикою.

По-третє, військовослужбовці заражаються емоційним ставленням народу до противника, що також суттєво впливає на активність їхніх бойових дій. Історичний досвід переконливо свідчить, що у бойовищах найчастіше перемагають ті збройні сили, військовослужбовці яких бачать у противнику лютого і ненависного ворога, що посягає на суверенітет та територіальну цілісність їхньої Батьківщини. А це означає, що будь-яка війна вимагає тривалої роботи з формування у суспільстві військового духу нації.

Іншим соціальним чинником, який значною мірою визначає поведінку військовослужбовця у бою, є згуртованість військового підрозділу. Це своєрідне підґрунтя підтримання високої психологічної стійкості та активності окремих військовослужбовців. Аналіз бойових дій засвідчив, що згуртовані відділення, екіпажі та розрахунки під час бойових дій проявляли більшу активність, ініціативу та психологічну стійкість. Останнім часом в арміях провідних країн-членів НАТО велика увага приділяється

створенню у військових підрозділах "системи товариської підтримки". Вважається, що впевненість у товаришах по службі, у тому, що вони нададуть допомогу у разі необхідності, є важливою передумовою рішучих та самовідданих бойових дій кожного військовослужбовця.

Бойові чинники – це широкий спектр змінних, які визначають ті чи ті реакції, стани, поведінку військовослужбовців у бою. Дані військово-психологічних досліджень дозволили виявити особливу дієвість таких бойових чинників, як вид, умови та інтенсивність бойових дій, особливості застосовуваної зброї, надійність засобів захисту, тимчасові, природно-географічні, погодно-кліматичні умови, обсяг та співвідношення втрат сторін [4]. Усі вони призводять до високої психічної та фізичної напруженості під час військової діяльності, неприпустимих помилок і, як наслідок, невмотивованих втрат серед військовослужбовців.

Зазначені чинники здійснюють значний вплив на формування психологічної стійкості військовослужбовців як під час бойової підготовки, так в ході бойових дій. Відтак сучасний військовослужбовець має бути: висококласним фахівцем, професіоналом у своїй галузі; мати достатній рівень фізичної підготовки; володіти необхідною для військової служби сумою знань, умінь та навичок; мати моральну і матеріальну мотивацію до виконання службових обов'язків; бути психологічно стійким та всебічно готовим до ведення бойових дій.

Сучасна російсько-українська війна засвідчила, що рівень підготовленості особового складу окремих військових частин Збройних Сил України до виконання бойових завдань, особливо в "нестандартних" умовах, не завжди відповідають сучасним вимогам [8].

Цілком очевидно, що вдосконалення професійної підготовки українських військовослужбовців необхідно розглядати разом з психологічними проблемами збереження ефективності їхньої військової діяльності та бойової активності.

При цьому особливої актуальності набувають дослідження шляхів та способів

підтримання високої психологічної стійкості та бойової активності особового складу під час ведення бойових дій як найважливіших складових, що забезпечують збереження бойової ефективності військ (сил) та досягнення перемоги у сучасній російсько-українській війні.

Наявна статистика та наукові дослідження стану цієї проблеми переконливо доводять необхідність правильного формування та підвищення бойової активності та психологічної стійкості військовослужбовців під час виконання завдань за призначенням. Так зокрема за статистикою різних воєн та армій, психічні втрати на театрі військових дій складають 6,6–12,7% від загальної чисельності військ (сил) і до 30% від загального числа санітарних втрат [4].

У науковій літературі з проблем посттравматичного стресового розладу та бойової психічної травми, найчастіше зустрічається як середній показник їхнього поширення – 30% від кількості особового складу, який брав участь у бойових діях. Окремі дослідження свідчать, що віддалені наслідки бойового стресу, власне кажучи різний рівень посттравматичного стресового розладу (бойової психічної травми), мають від 50 до 55% учасників локальних воєн та військових операціях за останні десятиліття [4].

Вивчення досвіду ведення бойових дій радянськими військами в Республіці Афганістан засвідчило, що 34% санітарних втрат серед військовослужбовців склали психічні розлади. А дослідження психологічної стійкості особового складу з прикладу льотних екіпажів під час бойових дій у Республіці Афганістан виявило, що зі збільшенням тривалості ведення бойових дій кількість психологічно стійких льотчиків постійно зменшувалася. Вже на четверту-шосту добу з початку участі у бойових вильотах було виявлено екіпажі з низькою психологічною стійкістю. Найбільше їх виявлялося до дев'ятого місяця постійного ведення бойових дій. Проте окремі льотні екіпажі продовжували діяти в бойовій обстановці впевнено та

холоднокрівно протягом усього часу перебування в Республіці Афганістан.

Відновлення психофізичних функцій військовослужбовців, які отримали поранення в Республіці Афганістан тривали до трьох місяців після виписки з госпіталю, а відновлення професійної придатності тих, хто був свідком загибелі своїх товаришів і сам, за їхнім висловом, “чудом залишився живим” тривало від трьох до п'яти років [4].

Таким чином, на сьогодні, дедалі очевиднішим є те, що успішне досягнення мети професійної діяльності (виконання бойових завдань) залежить не лише від особливостей та специфіки самої діяльності та навченості військовослужбовця, а й його характерологічних особливостей та особистісних якостей.

Більшість дослідників вважають окремі психофізіологічні та психологічні якості особистості, умовою забезпечення надійності професійної діяльності, провідне місце у якій посідає психологічна стійкість військовослужбовців. Розглянемо її сутність та структуру, що допоможе правильно визначити шляхи та способи її розвитку.

У широкому розумінні забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців полягає в пошуку психологічних, психофізіологічних та інших чинників, які сприяють досягненню стабільно високої ефективності професійної діяльності – виконання бойових завдань. Психологічну стійкість варто розуміти як помірність, рівновагу сталості та мінливості особистості. При цьому мається на увазі сталість головних життєвих принципів та мети, домінуючих мотивів, способів поведінки, реагування в типових ситуаціях. Мінливість проявляється в динаміці мотивів, появі нових способів поведінки, пошуку нових способів діяльності, виробленні нових форм реагування на ситуації. У разі такого розуміння підвалинами психічної стійкості особистості є гармонійна (розмірна) єдність сталості особистості та динамічності, які доповнюють одна одну.

Відтак психологічна стійкість – це властивість особистості, окремими аспектами якої є стійкість, врівноваженість,

опірність, пружність. Вона дає змогу особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я та працездатність у різних випробуваннях. Психологічна стійкість залежить від врівноваженості як здатності зіставляти рівень напруження з ресурсами своєї психіки та організму. Рівень напруження завжди зумовлений не лише стресорами і зовнішніми обставинами, а й їхньою суб'єктивною інтерпретацією, оцінкою.

Окремі дослідники виділяють два основні типи психологічної стійкості: статичну і динамічну. Статична стійкість передбачає жорсткіші зв'язки між елементами системи, відображає відносну, якісну постійність об'єкта. У динамічній стійкості наявний перехід у якісно інший стан. Вона обумовлена постійними змінами структури та функцій. Доцільно виділити дослідження психологічної стійкості як здатності систем організму людини повертатися до минулого порушеного збуреннями стану, збереження стабільності психологічних станів у часі та забезпечення стабільності адаптаційних реакцій [2, с. 5].

Психологічну стійкість підтримують внутрішні (особистісні) ресурси і зовнішні (міжособистісна, соціальна підтримка). Ресурси особистості, які підтримують її психологічну стійкість та адаптованість і, таким чином, сприяють виникненню та збереженню гармонійного настрою. Це достатньо великий перелік чинників, які стосуються особистісних особливостей та соціального середовища.

Психологічна стійкість є гармонійним розвитком інтелектуальних, емоційно-вольових та особистісно-професійних якостей, які забезпечують успішність професійних дій і поведінкових реакцій під час військової діяльності та реалізації життєвої стратегії. Відтак найбільш значущими для психологічної стійкості особистості, як практично, так і теоретично важливими, є такі напрями: дослідження емоцій; волі; інтелекту та професійної компетентності; механізмів і чинників їхнього розвитку в гармонійному взаємозв'язку. Без урахування або чіткого розуміння цих характеристик психіки

людини неможливо забезпечити її необхідну психологічну стійкість для продуктивної професійної діяльності, забезпечення психологічного захисту і загалом психічного здоров'я. До переліку основних складових психологічної стійкості входять домінанти активності: домінанта пізнання і самопізнання, домінанта діяльності, домінанта інтеракції [2, с. 6].

Повноту наукового дискурсу щодо феномена психологічної стійкості особистості також розкривають такі поняття, як життєстійкість та психологічна готовність. Виходячи з визначення життєстійкості людини найпростішими елементами цього поняття виступають умови її життя та їхні зміни, внутрішній світ, стан здоров'я, емоційно-психічна та мотиваційна сфера людини, особливості її життєдіяльності у побуті і на роботі. Дослідники зазначають, що наявність у людини значущих досягнень та успіхів у житті, певних очікувань і мети у майбутньому, активність щодо подальших досягнень, а також збереження механізмів саморегуляції та самоврядування під час життєдіяльності дає людині розуміння того, що вона сама є суб'єктом свого життєвого шляху і визначає його життєстійкість [9].

Низкою авторів життєстійкість зводиться до поняття "стресостійкість", яке визначається як інтегративна властивість людини і характеризується: 1) необхідним ступенем адаптації індивіда до впливу екстремальних чинників середовища та професійної діяльності; 2) детермінується рівнем активації організму та психіки індивіда; 3) проявляється в показниках його функціонального стану і працездатності [9].

Окремі науковці вважають, що механізми регуляції та специфіка стресостійкості людини обумовлюються такими показниками: а) особливостями мотивації та намірами індивіда; б) наявністю функціональних і оперативних ресурсів; в) особистісними рисами та когнітивними можливостями; г) особливостями емоційно-вольової реактивності; д) ступенем професійної підготовленості та працездатності людини [9].

Аналізуючи діяльність військовослужбовців на сучасному етапі та різноманітні наукові підходи до зазначеного поняття вважаємо, що психологічна стійкість військовослужбовців у широкому значенні – це комплексне психологічне утворення, здатність зберігати функціональну спроможність та відповідність усіх психофізіологічних функцій вимогам підтримання ефективної професійної (бойової) діяльності за різних зокрема й екстремальних ситуацій.

У вузькому значенні, психологічна стійкість військовослужбовців – це інтегральна системна характеристика особистості, динаміка її стійких станів, здатність військовослужбовця бути саморегульованим суб'єктом активності, ідентифікувати і справлятися із зовнішніми та внутрішніми негативними чинниками, які перешкоджають виконанню бойових завдань.

У військовій діяльності психологічну стійкість доцільно розглядати як конкретний комплексний прояв необхідних для військовослужбовця компонентів психіки, що мають певну напруженість у певний момент часу (дотогож рівновага із навколишнім середовищем за екстремальних умов діяльності може бути значно порушена).

Визначення структури психологічної стійкості особового складу під час бойових дій, ґрунтується на традиційному у вітчизняній військовій психології підході до уявлення про структуру психіки. Виділяються такі основні її компоненти:

- емоційний;
- вольовий;
- особистісно-професійний.

Вочевидь, що без відповідної професійно необхідної стійкості емоційного, вольового та особистісно-професійного компонентів психіки не може бути психологічної стійкості загалом. Психологічна стійкість є не простою сумою стійкості цих окремих компонентів, а їхнім інтегральним проявом. Питома вага зазначених структурних компонентів не завжди однакова. Неможливо мати стійкість до усього і завжди. Психологічна

стійкість – це не стійкість загалом. Залежно від характеру діяльності структурні компоненти психологічної стійкості посідають у ній різні “рангові місця” та залежать від конкретних зовнішніх причин, які дезорганізують виконання завдань за призначенням (обстановка, поставлене завдання тощо) та внутрішніх причин – індивідуальних особливостей військовослужбовця (стан, можливості, мотиви) тощо [2, с. 6].

Крім того, як зазначалося вище, значно змінився характер сучасного бою. На сьогодні, його характеризує висока динамічність, залучення великої кількості сил та засобів, ймовірність застосування зброї масової ураження, використання нових тактичних прийомів, ведення бою у населених пунктах в присутності цивільного населення як це було, наприклад, в Маріуполі та Северодонецьку тощо. Усе це призводить до високої психічної та фізичної напруженості, породжує велику кількість психогенних чинників. Тому контроль чинників стресу, своєчасне виявлення психотравмованих завжди були і є вагомими аргументами на користь успіху бою.

Зазначеній закономірності приділяється серйозна увага у провідних країнах-членах НАТО. Західні військові фахівці підходять до неї комплексно. Виходячи з того, що готовність підрозділів до виконання тактичних завдань та тривалість їхнього виконання напряму залежать від ефективності оперативного управління психологічними станами підлеглих, у збройних силах США, ФРН та Канади оперативне управління стресом проводиться багаторівневою структурою консультантів, лікарів, психологів та підкріплюється спеціально розробленими методиками психологічної допомоги військовослужбовцям. Група психологів, психіатрів та їхніх помічників органічно інтегрована до військових частин. Вона організовує взаємодію з медичними структурами, військовими капеланами та священниками місцевих парафій.

Консультанти в штабах військових частин та при командирах підрозділів надають допомогу в плануванні бойових

завдань, враховуючи принципи управління стресом. Помічники психологів першими реагують на зміну поведінки своїх товаришів, намагаються стабілізувати стан особи і переконати її, що ознаки стресу є нормальною реакцією на виняткові обставини, які з часом проходять. Ця психологічна допомога на місцях не потребує ніяких лікувальних заходів, але полегшує гостру реакцію на стрес і, тим самим, запобігає розвитку серйозних психічних розладів [10].

Починаючи з 1999 р., у 2-й дивізії морської піхоти Корпусу морської піхоти США, Кемп-Леджейн, Північна Кароліна запроваджена програма оперативного контролю стресу “OSCAR” – програма оперативного контролю навантаження і боєздатності. Це партнерство нового типу між військовослужбовцями і фахівцями психіатрії. Вона відрізняється від усіх попередніх програм значною підтримкою психічного здоров'я військовослужбовців під час бойових дій, вбудовує експертний контроль психічного здоров'я безпосередньо до підрозділів тактичного рівня, розвантажуючи стаціонарні чи пересувні заклади старшого командування [10].

Під час розгортання у новому позиційному районі, представники групи “OSCAR” здійснюють активний вплив на морських піхотинців, а також продовжують надавати підтримку своїм підрозділам після їхнього повернення. Команда “OSCAR” наводить мости через психологічні бар'єри. Це стає можливим при систематичному впливі на психіку військовослужбовців протягом тривалого часу та їхня підтримка під час бойових дій. Особливістю програми “OSCAR” є запровадження штатних посад сержантів, для подальшої інтеграції завдань підтримання здоров'я особового складу разом з молодшими командирами, які є безпосередніми організаторами оперативного управління стресом у морській піхоті під час підготовки та ведення бойових дій. З метою організації взаємодії між психіатром та керівним складом підрозділів під час планування бойових дій, вони повинні мати бойових досвід, достатню медичну та психологічну підготовку.

У 2003 р. лікарями морської піхоти було обґрунтовано необхідність розширення програми “OSCAR” в усіх трьох дивізіях морської піхоти, у тому числі й у 1-й дивізії морської піхоти, перед тим як вона повернулася до Іраку в лютому 2004 р. Після двох років апробації програми “OSCAR” в наземних бойових операціях за участю корпусу морської піхоти, була розглянута можливість її розширення з метою підтримання усіх структурних елементів Корпусу морської піхоти, у тому числі повітряної складової, підрозділів логістики та резервних сил.

Одним з показників ефективності програми є підтримання морськими піхотинцями методів роботи психіатрів у їхніх підрозділах. Усі три дивізії морської піхоти стали прихильниками програми “OSCAR”, і повітряні сили, і підрозділи логістики запропонували впровадження програми до своїх структурних елементів. Крім того, вже у 2005 р., Корпус морської піхоти мав психіатра з команди “OSCAR” в структурах по роботі з персоналом для координації зусиль з контролю робочих навантажень на морських піхотинців. У Корпусі морської піхоти програми контролю напруги особового складу підпорядкована заступнику коменданта трудових ресурсів та Резервних Справ, а не структур медичної підтримки морської піхоти [10].

У збройних силах більшості країн НАТО об'єктом оцінювання і прогнозування мотивації та психологічної готовності визначена психологічна стійкість (пружність) (англ. Psychological resilience). Для оперативного визначення стрес-чинників бою та психологічної стійкості підрозділу статутними документами армій країн-членів НАТО передбачено зручні параметри оцінки, що дає змогу автоматизувати збір даних особовим складом без спеціальної підготовки. Наприклад, у збройних силах США із середини 90-х рр. XX ст. створена польова комп'ютерна система збору обробки та збереження інформації про стан середовища і його вплив на здоров'я військовослужбовців. З 2007 р. запроваджена модель розвитку

психологічної стійкості, яка забезпечує своєчасний інформаційний ресурс для розуміння та визначення спектру чинників морально-психологічного впливу, визначає повний спектр протидії стрес-чинникам та напрями досягнення необхідних результатів [11].

Зазначений підхід підвищив здатність особового складу окремо розташованих підрозділів до самостійного моніторингу стрес-чинників та здійснення відповідних заходів протидії. Він надає командирам інформацію та практичні стратегії для ухвалення організаційних рішень і надання морально-психологічної підтримки з метою відновлення боєздатності підрозділу та ефективного управління ним в бойових умовах.

За дорученням Міністерства оборони США у 2011 р. групою науковців відомчих та цивільних установ черговий раз були дослідженні питання класифікації чинників бою та оцінки стійкості [11]. Результатом дослідження стало удосконалення моделі розвитку психологічної стійкості підрозділів. На сьогодні, відбувається запровадження до експлуатації нової АСУ GCCS (Global Command and Control System), яка забезпечить проведення заходів, спрямованих на організацію різних видів забезпечення [12].

Позитивні результати функціонування визначеної моделі розвитку психологічної стійкості у Збройних силах Канади дали змогу з 2007 року запровадити зазначені підходи до програми розвитку канадського війська “Road Two Mental Readiness” (R2MR). Зокрема, ресурси R2MR розглядаються для використання у базових програмах військової освіти [13].

Як вважає більшість аналітиків зазначені програми формування психологічної стійкості військовослужбовців провідних країн-членів НАТО є ефективними і спроможними, при раціональному використанні, посилити боєздатність збройних сил будь-якої держави. Відтак перспективну модель морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України загалом і психологічного забезпечення зокрема необхідно

розбудовувати з урахуванням досвіду провідних країн-членів НАТО та практичному досвіді застосування психологічних знань в умовах сучасної російсько-української війни.

Висновки. Внаслідок проведеного теоретичного аналізу проблеми дослідження окреслено категорію стійкості, її забезпечення та сутнісну характеристику, виявлено структуру компонентів психологічної стійкості.

Встановлено, що у військовій діяльності психологічну стійкість доцільно розглядати як конкретний комплексний прояв необхідних для військовослужбовця компонентів психіки, що мають певну напруженість у певний момент часу (дотогож рівновага із навколишнім середовищем за екстремальних умов діяльності може бути значно порушеною).

Узагальнення та синтез існуючих у військово-психологічній думці уявлень, підходів і концепцій дозволили запропонувати авторське визначення психологічної стійкості військовослужбовців, у широкому значенні – це комплексне психологічне утворення, здатність зберігати функціональну спроможність та відповідність усіх психофізіологічних функцій вимогам підтримання ефективної професійної (бойової) діяльності за різних зокрема й екстремальних ситуацій.

У вузькому значенні, психологічна стійкість військовослужбовців – це інтегральна системна характеристика особистості, динаміка її стійких станів, здатність військовослужбовця бути саморегульованим суб'єктом активності, ідентифікувати і справлятися із зовнішніми та внутрішніми негативними чинниками, які перешкоджають виконанню бойових завдань.

Визначення структури психологічної стійкості особового складу під час бойових дій, ґрунтується на традиційному у вітчизняній військовій психології підході до уявлення про структуру психіки. Виділяються такі основні її компоненти:

- емоційний;
- вольовий;
- особистісно-професійний.

Питання психології

Усі компоненти: емоційний, вольовий та особистісно-професійний у взаємозв'язку створюють підґрунтя для вивчення напрямів забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців. При цьому зроблено акцент на аналізі психологічних характеристик зазначеної категорії. Проведений аналіз психологічної стійкості у межах визначеної мети обумовили його спрямованість на вивчення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій у контексті пошуку ефективних методів її забезпечення. У зв'язку з цим привертає увагу концепція оперативного управління стресом "OSCAR", яка ефективно використовується провідними країнами-членами НАТО. Звичайно вона не нова, проте пройшла перевірку часом і довела свою дієвість. Зокрема програмою відпрацьовані реальні механізми надання невідкладної психологічної та психіатричної допомоги в бойових умовах, що, на сьогодні, під час російсько-

української війни, є особливо актуальним. Відтак зазначена програма може бути використаною для удосконалення морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України у ракурсі формування та розвитку психологічної стійкості українських військовослужбовців.

Водночас необхідно передбачити нормативно-правове запровадження моделі розвитку психологічної стійкості українських військовослужбовців до посадових обов'язків командного складу усіх категорій Збройних Сил України.

За межами даної роботи залишилося коло питань, що очікують свого вирішення, а саме дослідження проблеми психологічного супроводу військової служби засобами психологічних тренінгових технологій, які становлять сукупність ефективних навчально-розвивальних інтерактивних прийомів та методів. Розроблення циклу лекцій для командного складу Збройних Сил України з основ екстреної психологічної допомоги підлеглим та особистісної психогігієни.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.06.2022).
2. Лисюк С.Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах". Хмельницький, 2011. 18 с.
3. Стасюк В.В. Психологічне забезпечення діяльності військ (сил): підруч. К.: НУОУ, 2014. 504 с.
4. Бочаров М.М. Оцінка рівня психологічної стійкості особового складу в управлінні підрозділами військ (сил). *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. № 1 (56). К.: НУОУ імені Івана Черняхівського. С. 88–92.
5. Іллюк О.О. Методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів внутрішніх військ [Текст]: навч. посіб. Вид. 2-ге, перер. та доп. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2011. 92 с.
6. Vitalii Chorny, Sergii Boltivets, Mykola Korolchuk, Valentyna Korolchuk, Yurii Ivanov (2021). Motivational Preconditions of Specialist Leadership Development in the Process of Training. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. Vol. 21 (14) 2021. P. 183–190. DOI: <https://doi.org/10.33423/jhetp.v21i14.4821>.
7. Донець О.І., Шміголь Д.О. Патологічні зміни фізичного і психічного здоров'я військовослужбовців під впливом екстремальних умов. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 232–236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_56. (дата звернення: 12.06.2022).
8. Бойко О. Контроль бойового стресу військовими лідерами. *ГО "Український центр військового лідерства"*. 11 травня 2022 р. URL: <https://enigma.ua/articles/kontrolb-boyovogo-stresu-viysbkovimi-liderami>. (дата звернення: 12.06.2022).
9. Шелухіна О.М. Психотренінгові технології розвитку психологічної стійкості працівників транспортної міліції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*. 2012. Вип. 2(1). С. 338–346. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2%281%29_42. (дата звернення: 12.06.2022).
10. Combat and Operational Stress Control / Department of the NAVY. Washington, Headquarters United States Marine Corps, 2010. 221 p.

Питання психології

11. Promoting Psychological Resilience in the U.S. Military Published: [L. Meredith, C. Sherbourne, and other.]. Santa Monica: RAND Corporation, 2011. 186 p.
12. Бабенко В.П. Застосування інформаційних технологій у військовій справі: історія та сучасність. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: зб. наук, праць. К.: ЦП “Компринт”, 2014. Вип. 3. 192 с.
13. Bailey S. Canadian Forces Health Services Road To Mental Readiness Programme MCIF [militari news publications] Surgeon General’s Mental Health Strategy Canadian Forces Health Services Group, 2/2015. 65 p.
14. Синишина В.М. Теоретико-методологічні проблеми формування психологічної стійкості фахівців рятувальних підрозділів МНС. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: зб. наук. пр. / Ун-т цивільного захисту України. Вип. 10. Х.: НУЦЗУ. 2011. С. 164–171.

References

1. Konstytutsiya Ukrainy. [Constitution of Ukraine] URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (date of application: 12.06.2022).
2. Lysyuk S.H. Zabezpechennya psykholohichnoyi stiykosti viys'kovosluzhbovtiv do ekstremal'nykh sytuatsiy profesynoyi diyal'nosti [Ensuring the psychological resilience of serviceman’s to extreme situations of professional activity]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.09 “Psykhohohiya diyal'nosti v osoblyvykh umovakh”. Khmel'nyts'kyu, 2011. 18 s. (in Ukrainian).
3. Stasyuk V.V. Psykhohohichne zabezpechennya diyal'nosti viys'k (syl) [Psychological support of troops (forces)]: pidruch. K.: NUOU, 2014. 504 s. (in Ukrainian).
4. Bocharov M.M. Otsinka rivnya psykholohichnoyi stiykosti osobovoho skladu v upravlinni pidrozdilamy viys'k (syl). [Assessment of the level of psychological stability of personnel in the management of units of troops (forces)] Zbirnyk naukovykh prats' Tsentru voyenno-stratehichnykh doslidzhen' Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Chernyakhov's'koho. № 1 (56). K.: NUOU imeni Ivana Chernyakhov's'koho. s. 88–92. (in Ukrainian).
5. Ilyuk O.O. Metodyka otsinyuvannya moral'no-psykhohohichnoho stanu osobovoho skladu chastyn i pidrozdiliv vnutrishnikh viys'k [Methods of assessing the moral and psychological condition of personnel units and subdivisions of internal troops] [Tekst]: navch. posib. Vyd. 2-he, perer. ta dop. X.: Akad. VV MVS Ukrainy, 2011. 92 s. (in Ukrainian).
6. Vitalii Chorni, Sergii Boltivets, Mykola Korolchuk, Valentyna Korolchuk, Yurii Ivanov (2021). Motivational Preconditions of Specialist Leadership Development in the Process of Training. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. Vol. 21 (14) 2021. P. 183–190. DOI: <https://doi.org/10.33423/jhetp.v21i14.4821>.
7. Donets' O.I., Shmihol' D.O. Patolohichni zminy fizychnoho i psykhychnoho zdorov'ya viys'kovosluzhbovtiv pid vplyvom ekstremal'nykh umov. [Pathological changes in the physical and mental health of serviceman’s under the influence of extreme conditions] *Molodyy vchenyy*. 2017. № 4. S. 232–236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_56. (date of application: 12.06.2022).
8. Boyko O. Kontrol' boyovoho stresu viys'kovomy lideramy. [Control of combat stress by military leaders]. HO “Ukrayins'kyu tsentr viys'kovoho liderstva”. 11 travnya 2022 r. (in Ukrainian).
9. Shelukhina O.M. Psykhohohichni tekhnolohiyi rozvytku psykholohichnoyi stiykosti pratsivnykiv transportnoyi militsiyi. [Psychotraining technologies for the development of psychological resilience of transport police officers] *Naukovyy visnyk L'viv's'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriya psykholohichna*. 2012. Vyp. 2(1). s.338-346. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2%281%29_42. (date of application: 12.06.2022).
10. Combat and Operational Stress Control / Department of the NAVY. Washington, Headquarters United States Marine Corps, 2010. 221 p.
11. Promoting Psychological Resilience in the U.S. Military Published: [L. Meredith, C. Sherbourne, and other.]. Santa Monica: RAND Corporation, 2011. 186 p.
12. Babenko V.P. Zastosuvannya informatsiynykh tekhnolohiy u viys'koviyi spravі: istoriya ta suchasnist'. [The use of information technology in military affairs: history and modernity] *Dosvid zastosuvannya zbroynykh syl u svitovykh viynakh i voyennykh konfliktakh XX pochatku XXI st.: tendentsiyi ta zakonmirnosti*: zb. nauk, prats'. K.: TSP “Komprynt”, 2014. Vyp. Z. 192 s. (in Ukrainian).
13. Bailey S. Canadian Forces Health Services Road To Mental Readiness Programme MCIF [militari news publications] Surgeon General’s Mental Health Strategy Canadian Forces Health Services Group, 2/2015. 65 p.
14. Synyshyna V.M. Teoretyko-metodolohichni problemy formuvannya psykholohichnoyi stiykosti fakhivtsiv ryatuvальnykh pidrozdiliv MNS. [Theoretical and methodological problems of formation of psychological stability of specialists of rescue units of the Ministry of Emergencies] *Problemy ekstremal'noyi ta kryzovoyi psykholohiyi*: zb. nauk. pr. / Un-t tsyvil'noho zakhystu Ukrainy. Vyp. 10. KH.: NUTSZU. 2011. s. 164–171. (in Ukrainian).

Summary

*Klochkov V. V. Chief of the Main Directorate
for Moral and Psychological Support
of the Armed Forces of Ukraine, Major General*

**THE CONCEPT AND STRUCTURE OF SERVICEMEN'S PSYCHOLOGICAL RESISTANCE
FOR COMPLETION OF COMBAT TASKS**

Introduction. *The problem of the individual psychological stability in extreme situations is in the various science field of research and especially the psychology of work, ergonomics, occupational health, medicine. This problem is largely fundamental to understanding the psychological mechanisms of efficiency and reliability of servicemen's professional activities, especially in combat conditions. Its analysis shows that it is constantly associated with the action of factors that create extreme situations. These factors are quite diverse. The most common of these are those that can complicate the professional activities of servicemen, including chronic mental overload, dangers and frequent unforeseen emergencies, a high degree of responsibility, prolonged emotional stress, and so on. The analysis of psychological resilience within the defined goal led to its focus on the study of servicemen's psychological resilience to extreme situations in the context of finding effective methods of ensuring it.*

Purpose. *The purpose of the article is to carry out a theoretical analysis of the servicemen's psychological resilience to combat mission, determine its structure and develop the author of the definition in the context of finding effective methods to ensure it.*

Methods. *The methodological basis of the study is a set of general and special methods of scientific knowledge, the use of which allowed ensuring the reliability of the results, achieving the started goals and objectives of the study.*

General scientific methods – analysis, synthesis, generalization, induction, deduction, comparison and formalization, allowed studying the general trends in the concept of “psychological stability”.

Among the special methods that were used during the study, we note: observation, questionnaire, analysis of special literature, expert assessments, etc.

Originality. *The article considers for the first time the problem of servicemen's psychological stability of the Armed Forces of Ukraine in the content of the Russian-Ukrainian war. The peculiarities of modern combat operations are revealed, during which psychological stability and combat activity of personnel under conditions of significant enemy superiority are the most important components that ensure preservation of combat effectiveness of troops (forces) and victory in modern combat. From this point of view, a theoretical analysis of the “psychological stability” concept is carried out, its structure is determined and the author's definition is proposed.*

Conclusion. *As a result of the research problem's theoretical analysis, the category of resilience, its provision and essential characteristics are outlined, the structure of psychological resilience's components is revealed. It is established that in military activity psychological stability should be considered as a specific complex manifestation of necessary for the servicemen components of the psyche that have a certain tension at a certain point in time (in addition, the balance with the environment under extreme conditions can be significantly disturbed).*

Psychological thought of ideas, approaches and concepts allowed to offer the author's definition of servicemen's psychological stability, in a broad sense – it is a complex psychological education, the ability to maintain functional capacity and compliance of all psycho-physiological functions to maintain effective professional (combat) activities in various extreme situations.

In a narrow sense, the psychological resilience of servicemen is an individual's integral systemic characteristics, the dynamics of his stable states, the servicemen's ability to be a self-regulating subject of activity, identify and cope with external and internal negative factors that hinder combat mission.

All components: emotional, volitional and personal-professional in their correlation create the basis to study the areas of ensuring the servicemen's psychological stability.

Key words: *psychological stability; structure; combat mission; extreme situation; emotional tension; psychological support.*

Received/Поступила: 18.06.22.